

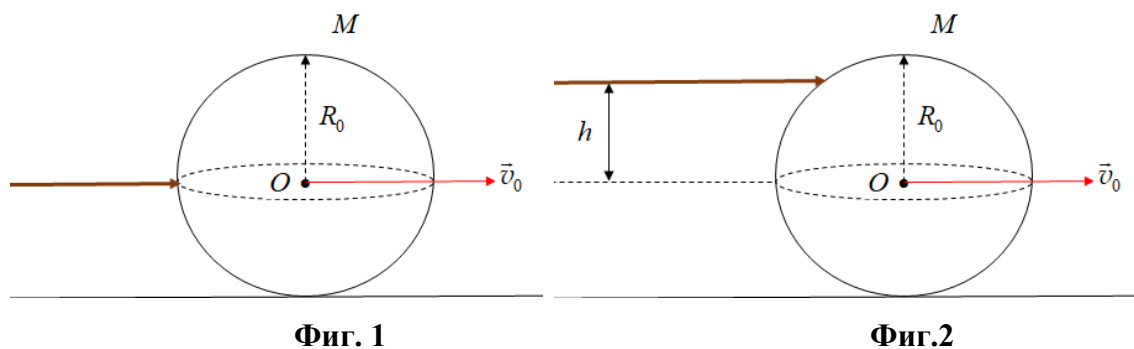
МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
НАЦИОНАЛЕН КРЪГ НА ОЛИМПИАДАТА ПО ФИЗИКА

Тема за V състезателна група (11. и 12. клас)

Теоретичен етап – 1 април 2022 г.

Задача 1. Теория на билиардните топки

Да разгледаме удар на билиардна топка с щек. Масата на топката е M , радиусът ѝ е R_0 , началната скорост на центъра O на масата на топката веднага след удара е v_0 , а коефициентът на триене при хлъзгане е k , земното ускорение е g . Инерчният момента на топката спрямо ос, минаваща през центъра на масата O е $I = \frac{2}{5}MR_0^2$. Топката се намира върху хоризонтална повърхност. По време на удара щеката упражнява върху топката за много кратко време сила, насочена успоредно на щеката.

а) **Централен удар.** Нека по време на удара щеката е насочена хоризонтално към центъра O на топката, както е показано на фиг. 1. Да се определи след колко време τ_0 , топката ще започне да се търкаля без хлъзгане. Каква е скоростта v на топката в този момент? [3 т.]

б) **Нецентрален удар.** Нека по време на удара щеката е насочена хоризонтално, но на височина h над хоризонталната екваториална равнина на топката, както е показано на фиг. 2. Да се намери височината h_0 , при която веднага след удара топката започва да се търкаля без хлъзгане. [3 т.]

в) Да се определи след колко време τ_1 топката ще започне да се търкаля без хлъзгане, ако $h > h_0$. Да се намери скоростта v_1 на центъра на масата O на топката в този момент. [4 т.]

г) Да се определи след колко време τ_2 топката ще започне да се търкаля без хлъзгане, ако $h < h_0$. Да се намери скоростта v_2 на центъра на масата O на топката в този момент. [4 т.]

д) Опишете качествено какво би се случило в случаите в) и г), ако преди билиардната топка да започне да се търкала, се удари с друга билиардна топка със същата маса M , намираща се в покой. Приемете, че между двете топки не действат сили на триене.

Опишете движението на двете топки и когато $h < 0$, т.е. щеката удря първата топка под централната хоризонтална екваториална равнина. [1 т.]

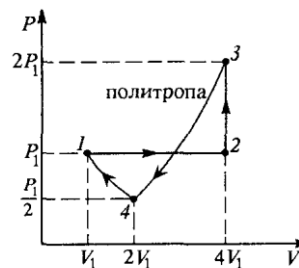
Задача 2. Топлинна машина

Задачата се състои от две независими части.

Част А.

Работното вещество на топлинна машина е един mol двуатомен идеален газ. Работният цикъл на машината е показан на фиг. 2. Той включва следните по вид процеси: 1–2 изобарен, 2–3 изохорен, 3–4 политропен*, 4–1 изотермен. За политропния процес с идеален газ е в сила съотношението $PV^n = \text{const}$, където:

$$n = \frac{C_p - C}{C_v - C}.$$

Фиг. 2

Тук C е топлинният капацитет на газа при политропния процес, а C_p и C_v са топлинните капацитети съответно при изобарния и при изохорния процес.

а) Пресметнете стойността на C . [2,5 т.]

б) Докажете какъв по вид е работния цикъл – цикъл за работа на топлинен двигател или цикъл за работа на хладилна машина (топлинна помпа). [5,5 т.]

в) Определете, в зависимост от доказаното в пункт б), или възможния КПД η на топлинния двигател или коефициентите на ефективност ϕ на хладилника и ψ на топлинната помпа. [2 т.]

*Пояснение. Политропен се нарича всеки процес с идеален газ, при който топлинният капацитет C на газа е постоянен, т.е. $C = \text{const}$.

Част Б. Оценете максималната работа W_{max} , която може да се получи, ако топлинен двигател използва като охладител айсберг с обем $V = 1 \text{ km}^3$ и плътност $\rho = 0,9 \text{ g/cm}^3$, а като нагревател – водата в океана. Приемете, че специфичната топлина на топене на леда е $\lambda = 335 \text{ kJ/kg}$, температурата на айсберга е 0°C , а температурата на водата в океана е 20°C . [5 т.]

Задача 3. Диелектрик в електростатично поле

Кондензатор се състои от две успоредни правоъгълни метални плочи със страни $a = 2,0 \text{ cm}$ и $b = 1,0 \text{ cm}$, намиращи се на разстояние $d = 1,0 \text{ mm}$ една от друга. Между плочите е поставена правоъгълна пластинка от диелектрик с относителна диелектрична проникваемост $\epsilon = 5,0$, която заема изцяло пространството между плочите (фиг. 3, а).

Пластинката може да се хлъзга без триене в направление на страната a . Плочите на кондензатора са свързани към източник на постоянно напрежение $U = 100 \text{ V}$.

а) Запишете израз и пресметнете капацитета C_0 на така конструирания кондензатор. [2,0 т]

б) Диелектричната пластинка е отместена на разстояние x успоредно на страната a ($x < a$), както е показано на фиг. 3, б. Получете израз за капацитета $C(x)$ на кондензатора като функция на отместването на пластинката. [2,0 т]

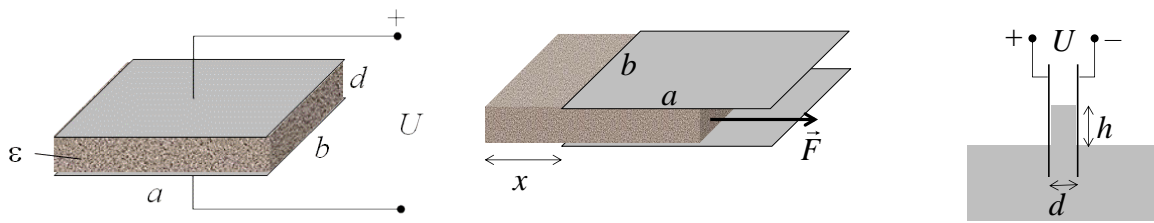
в) В началото диелектричната пластина е поставена изцяло в кондензатора (вж. фиг. 3, а), след което е извадена напълно от него. Какво количество заряд Δq минава през източника на напрежение при изваждането на пластинката? Направете и схема на електрическата верига, като означите посоката, в която минава зарядът през източника. [3,0 т]

г) При изваждане на пластината от кондензатора, върху нея действа постоянна електрична сила $\vec{F}$, която се стреми да я „върне“ обратно в кондензатора (вж. фиг. 3, б). Получете израз за големината F на тази сила и я пресметнете числено. [5,0 т]

Упътване. Връщащата електрична сила е резултат от взаимодействието между зарядите върху плочите на кондензатора и електричните диполи в диелектрика. Затова непосредственото пресмятане на F чрез закона на Кулон е сложна задача. Вместо това проследете енергетичните промени, които настъпват в електрическата верига при изваждането на диелектричната пластинка от кондензатора.

д) Две вертикални успоредни метални плочи са частично потопени в съд с машинно масло. На каква максимална височина h може да се издигне маслото между плочите, ако към тях бъде приложено електрично напрежение, както е показано на фиг. 3, в? [3,0 т]

Плътноста на маслото е $\rho = 900 \text{ kg/m}^3$, а относителната му диелектрична проницаемост е $\varepsilon = 2,5$. Полето на електричен пробив на въздуха е $E_{\text{в}} = 3,0 \cdot 10^6 \text{ V/m}$, а на маслото – $E_{\text{м}} = 1,5 \cdot 10^7 \text{ V/m}$. Земното ускорение е g . Капилярните сили, действащи на маслото се пренебрегват. Приемете, че маслото не може да достигне горния ръб на плочите.

Фиг. 3

а

б

в

Полезни константи:

- електрична константа (проницаемост на вакуума), $\varepsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12} \text{ F/m}$;
- земно ускорение, $g = 9,8 \text{ m/s}^2$.

Задача 4. “Воден” експеримент на Физо (Fizeau)

а) Използвайки дадените Лоренцови трансформации, получите релятивисткия закон за събиране на скоростите.

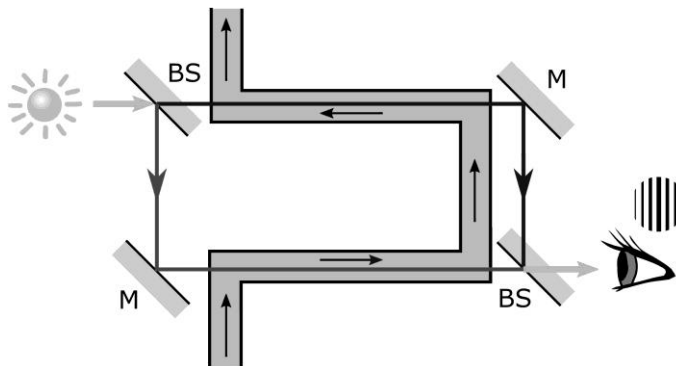
Лоренцови трансформации:

$$x' = \frac{x-ut}{\sqrt{1-\frac{u^2}{c^2}}}, t' = \frac{t-\frac{ux}{c^2}}{\sqrt{1-\frac{u^2}{c^2}}}, \text{ където } (x, t) \text{ и } (x', t') \text{ са координатите на едно събитие в системите}$$

K и K' . K' се движи спрямо K със скорост u в посока x (x'). Скоростите на движещо се тяло в двете системи бележете с v и v' . c е скоростта на светлината във вакуум. [3 т]

б) Получете приближена релятивистка формула за събиране на скоростите, когато $u \ll c$, но v и v' са релятивистки скорости. [3 т]

в) В средата на XIX век е проведен експеримент, проверяващ стойността на скоростта на светлината в движещи среди, изследвайки промяната на една интерференчна картина. Принципната схема на експеримента е дадена на фигурата. Сноп светлина от източник се разделя от полупрозрачното огледало BS. След това с помощта на огледало M двата снопа преминават по две еднакви тръби, по които тече вода със скорост u . В горната тръба светлината се движи срещу течението на водата, а в долната – по течението на водата. След това с помощта на още едно огледало M и още едно полупрозрачно огледало BS двата снопа се събират отново. Образуваната интерференчна картина се наблюдава с око. Интерференчната картина представлява успоредни максимуми и минимуми с различна интензивност, като лесно се разпознава нулевият максимум (най-яркият) и неговото положение. Показателят на пречупване за неподвижна вода е n . Получете ефективните показатели на пречупване n_+ и n_- за светлината в движещата се вода в долната и горната тръба, изразени чрез c , n и u . [2 т]

г) Нека дължината на хоризонталните части на тръбата (там където минава светлината) е l . Приемете, че опитът се прави с монохроматична светлина с дължина на вълната λ (това е дължината на вълната във вакуум). При каква скорост на водата в тръбите интерференчната картина ще се измести на k максимума в сравнение със случая на неподвижна вода. [4 т]

д) Какво ще бъде изместването на интерференчната картина, ако водата тече в обратна посока – картината ще се измести в същата посока или в противоположна посока? [1 т]

е) Нека $l = 1,50 \text{ m}$, $c = 3,00 \cdot 10^8 \text{ m/s}$, $\lambda = 500 \text{ nm}$, $n = 1,333$. Изчислете при каква скорост u_1 на водата интерференчната картина ще се измести с 1 максимум. [2 т]